

הרב מנחם פורגס

בענין מצוות אכילת מצה כל שבעה ובדעת הגר"א בזה

(א) ידוע ומפורסם שבספר מעשה רב הובאה דעת רבנו הגר"א שנהי שחובת אכילת מצה איננה נוהגת אלא בלילה הראשון של החג. מ"מ האוכל מצה בכל שבעת ימי חג הפסח מקיים מצווה כדכתיב "שבעת ימים תאכלו מצות".

בעי לא אכיל, אי הכי אפי' לילי יום טוב ראשון נמי אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק נאמר כאן ט"ו ונאמר ט"ו בחג המצות מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות.

ונראה לבאר בס"ד שמצוות אכילת מצה כל שבעה מקיימים גם במצה שאין יוצאים בה ידי חובה בלילה הראשון, כגון שלא נעשתה לשמה או שאינה מצה שמורה, כפי שיתבאר לקמן שעניינה של מצוות אכילת מצה ^{המורה} כל שבעה היא שהאדם יקבע סעודתו על המצה, ועל כן מועיל לקיים מצווה זו גם במצה שאינה שמורה ולא נעשתה לשמה. ומה שמובא שם במעשה רב שהגר"א הקפיד על מצה שמורה משעת קצירה כל שבעה, זה מחמת חשש חמוץ, כפי שכתוב שם במעשה רב שבמדינתם היו מצויים מאד מי גשמים בימי הקציר.

והנה מלשון הגמרא אינו מבורר אם יש חילוק בין מצות אכילת מצה כל שבעה, למצות אכילה בסוכה כל שבעה, אמנם כבר כתבו התוס' שם (ד"ה אי בעי וברש"י ד"ה מכאן ואילך). דהא דאמרינן גבי סוכה כל שבעה אי בעי לא אכיל היינו לומר שאין אדם מחויב לאכול ולחייב עצמו לישב בסוכה, ולגבי זה מיקרי אכילה בסוכה כל שבעה רשות, אך אם בא לאכול, הרי הוא מחויב לקבוע סעודתו בסוכה, וממילא כל שעה שהוא אוכל בסוכה הוא מקיים מצוות עשה כל שבעה, אבל לעניין אכילת מצה כל שבעה משמע מהגמ' הנ"ל שאין שום קיום מצווה באכילת מצה כל שבעת ימי החג בפסח.

(ב) סוכה כז. מתני': רבי אליעזר אומר ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה, אחת ביום ואחת בלילה, וחכמים אומרים אין לדבר קצבה חוץ מלילי יום טוב ראשון של חג בלבד.

וכן מפורש להדיא בראשונים (בתשובות הרשב"א ח"ג תרפ"ז ובחידושי הריטב"א בסוכה שם). שיש חילוק בין מצוות סוכה למצוות מצה. שבסוכה כל פעם שהוא אוכל בסוכה הוא מקיים מצוות עשה. לפי שמחויב לקבוע את דירתו בסוכה כל שבעה ימים. ואם בא לאכול חייב לאכול בסוכה. אבל אכילת מצה אינה מצווה כל שבעה. כי אם בלילה הראשון בלבד.

ובגמרא אמרינן: מאי טעמא וכו' ורבנן כדירה מה דירה אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל אף סוכה נמי אי בעי אכיל אי

ג) והנה בבעל המאור בשלהי פסחים הקשה למה אין מברכים על אכילת מצה כל שבעה וזל"ש: יש ששואלים באכילת מצה מה טעם אין אנו מברכים עליה כל שבעה כמו שמברכים על הסוכה כל שבעה, דהא גמרינן מהדדי דלילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות בין במצה בין בסוכה כדאיתא בפרק הישן. ויש להשיב לפי שאדם יכול בשאר ימים לעמוד בלא אכילת מצה ויהיה ניזון באורז ובדוחן וכל מיני פירות משא"כ בסוכה שאין אדם יכול לעמוד בלא שינה ג' ימים והוא חייב לישון בסוכה ולטייל בה וזהו טעם שמברכים על הסוכה כל שבעה ואין מברכים על מצה כל שבעה וטעם נכון הוא. עכ"ל.

ודברי הבעל המאור צריכים ביאור שמדבריו נראה שהן בקושיה והן בתירוץ הוא סבור שאף על פי שאכילת מצה כל שבעה אינה חובה, מכול מקום יש איזו קיום מצווה כשאוכל מצה כל שבעה, ועל כן שאל למה אינו יכול וחייב לברך על האכילה. (ועיין בחק יעקב סימן תע"ה סקכ"ד שהביא שהכל בו כתב בפשיטות שאין מברכים על מצה כל שבעה לפי שאינה מצווה אבל בבעל המאור משמע שיש מצווה אלא שיש טעם שמפניו אין מברכים).

והדברים צריכים ביאור דלכאורה אינו מובן שמאחר שאין שום צד חיוב במצווה זו, מה שייך לומר שיהיה מצווה באכילתו, ואינו מובן מה עניינה ותכליתה של מצווה זו. ולא דמיא כלל למצוות סוכה כל שבעה דהתם יש מצווה כל שבעה כיון שיש חיוב כל שבעה שאם הוא אוכל אסור לו לאכול חוץ לסוכה ומחויב לאכול בסוכה וכל

שבעה כשהוא אוכל בסוכה הוא מקיים מצווה ועל כן הוא מברך עליה. אבל במצווה מילתא דפשיטא היא שלא שייך לברך על אכילתה כל שבעה כיון שאין שום אופן של חיוב באכילתה.

ואי אפשר לומר לדמות אכילת מצה כל שבעה לאותם המצוות שאינם חובה ואדם יכול לפטור עצמו מהם וגם יכול הוא לכשירצה להביא עצמו לידי חיוב, כגון מצוות ציצית שאינה חובה על האדם לקנות בגד עם ד' כנפות והטיל בו ציצית כדי שיוכל ללבושו ולקיים מצוות ציצית אלא שאם בא ללבוש בגד של ארבע כנפות הוא מחויב שיהיה בבגדו ציצית, וגם כאן היה אפשר לומר לכאורה שאין חיוב לאכול מצה כל שבעה אלא שאם בא לאכול הוא מקיים מצוות עשה. דאינו דומה כלל כיון שבמצוות ציצית כשהוא לובש בגד של ארבע כנפות הרי הוא מחויב להטיל בו ציצית, והוי חיוב גמור במצוות עשה, ומברך אשר קדשנו במצוותיו וצונו וכו' כיון שאם אינו מטיל ציצית בבגד הרי הוא מבטל מצוות עשה כמבואר בפוסקים. אבל באכילת מצה אין שום היכי תמצי של חיוב, כיון שאינו מחויב כלל לאכול כל שבעה דבר שהוא מחמשת מיני דגן ולעולם אינו בא לידי חיוב אכילת מצה כל שבעה וא"כ איזו מצווה יש כאן אם אינו מחויב בה כלל בשום אופן. (ועיין בתוס' בסוכה שם ד"ה אי בעי מש"כ בעניין חיוב אכילה בסעודות שבת ויו"ט).

ד) ובאמת מצאנו שיטות בפוסקים שיש מצווה באכילת מצה כל שבעה, וכן מפורסם דעת הגר"א כדלעיל

דאיכא מצוה באכילת מצה כל שבעה, והא דאיתא בגמרא דאכילת מצה כל שבעה רשות. היינו שאינה חובה וכל שאינה חובה קרינן רשות אך מצווה מיהא איכא, ומובא שם במע"ר שהגר"א היה מחבב אכילת מצה כל שבעה. ובשו"ת חתם סופר (יו"ד קצ"א) כתב שלדעת החזקוני יש מצווה באכילת מצה כל שבעה. והחתם סופר מיחס לזה גם דעת הרא"ש והר"ן. וכן כתב להדיא האבן עזרא בפרשת בא (יב, טו) ובפרשת משפטים (כג, טו).

אלא שהדברים צריכים ביאור כנ"ל, כיון שאין חובה באכילת מצה ולא שייך בה צד חיוב כלל, ומשום כך גם אין מברכים עליה אם כן איזו מצווה הוא מקיים באכילת מצה.

ה) ונראה לבאר בגדר המצווה באכילת מצה כל שבעה, שבאמת אינה דומה כלל מצוות אכילת מצה כל שבעה למצוות אכילת מצה בליל ט"ו. בלילה הראשון המצווה היא לאכול מצה, ואכילת המצה היא אכילת מצוה, כמו אכילת קרבנות במקדש שהמצווה היא בעצם האכילה וכמו כן גם כאן המצווה היא בעצם האכילה.

אבל אכילת מצה כל שבעה אינה אכילת מצווה כמו בליל ט"ו. אלא יסוד עניינה הוא ההימנעות מאכילת חמץ, והציווי לא תאכל חמץ לא נאמר רק באופן של איסור באכילת חמץ, אלא בפסוק "שבעת ימים תאכל מצות" נאמר גם פעולה קיומית ממש בהימנעות מאכילת חמץ והיא אכילת מצה. **וגדר** הדבר הוא כשאמרה תורה "שבעת ימים תאכל מצות" בזה נתנה התורה

חשיבות לאכילת המצה שהיא תהיה במקום אכילת החמץ. והכתוב מצווה אותנו על האכילה בפסח, שלא תהיה אכילה של חמץ אלא תהיה אכילה של מצוה. ומצד החשיבות של האכילה והקביעות על הפת, יש בה קיום של ההימנעות מאכילת חמץ. ואע"פ שעצם האכילה אינה חובה לפי שאין אדם מחויב לקבוע כלל אכילה על הפת ומשום כך נקראת מצווה זו רשות. אבל כשבא האדם לקבוע סעודה על הפת מלבד האיסור לאכול חמץ מחויב הוא לקבוע סעודתו על המצה. וזה כוונת הגר"א שאמר שמצווה זו נקראת רשות רק ביחס לחובה דהיינו שאין מצוות אכילת מצה כבליל ט"ו, אבל כשקובע סעודתו על המצה מקיים מצוות עשה דאורייתא כלשון המעשה רב.

ודבר זה חידוש מיוחד באכילת מצה, שהתורה העמידה את אכילת המצה בקביעות הסעודה כל שבעת ימים לא רק באיסור אכילת חמץ אלא כשאוכל מצה הוא מקיים מצוות עשה בזה שנמנע מאכילת חמץ.

אבל בשאר איסורי אכילה, כל המצווה היא ההימנעות בלבד שלא לאכול את האיסור אבל אין בה קיום מצווה באכילת המותר ואין זה נחשב מצווה קיומית. וכגון האוכל בשר שחוטה אינו מקיים בזה מצווה של אי אכילת בשר נבילה, כיון שאין בה אלא ציווי שלא לאכול בשר נבילה, ואכילת בשר שחוטה אינה אכילה העומדת כנגד הבשר שאינה שחוטה.^א

א. בחק יעקב הנ"ל כתב שבאמת אכילת מצה בשבעת ימי החג דמיא לאכילת בשר שחוטה שאין

(ו) אשר לפי זה אתי שפיר דברי הבעל המאור שהוא סבר שיש מצווה לאכול מצוות כל שבעת הימים וכדעת הגר"א, להכי שפיר הקשה דאם כן אמאי אין מברכים על האכילה כמו שמברכים על האכילה בסוכה כל שבעה, דהתם ליכא חיוב לאכול ורק בשעה שרוצה לקבוע סעודה הוא מחויב לאכול בסוכה ומשום הכי מברכים, ואם כן גם בפסח הדין כן שאף על פי שאין הוא מחויב לאכול מצה כל שבעת הימים מכל מקום אם רוצה לקבוע סעודה על הפת מחויב הוא לאכול רק מצה ומאי שנא הא מהא,

ועל זה תירץ הבעה"מ שהברכה תלויה בחובה, בסוכה מברכים עליה כיון שהיא חובה כי אין האדם יכול לעמוד ללא ישיבה בסוכה וממילא תחול עליו חובת הסוכה ואין לו אפשרות להיפטר ממצוות הישיבה בסוכה ולכן מברכים על מצוות סוכה כל שבעה ימים, משא"כ גבי מצוות אכילת מצה בפסח שאדם יכול למנוע עצמו מאכול פת כל שבעת הימים ויתקיים בשאר אוכלים, ואין שעה שהוא יתחייב באכילת מצה שלא יוכל להיפטר מן החיוב בשאר ימות הפסח ולהכי אין מברכים על מצווה זו.

(ז) ולפי מה שהבאנו בגדר המצווה יוצא שמצוות אכילת מצה כל שבעה אין מקיימים בכל אכילת כזית וכזית אלא המצווה היא בקביעות הסעודה שקובע על המצה.

וכן יוצא לפי זה שמצוות אכילת מצה כל שבעה מקיימים גם במצה שלא נאפתה לשמה או שאינה שמורה כלל, כיון שאין המצווה בכל השבעה ימים מצוות אכילת מצה גופא כאכילת קרבן וכפי שהמצווה נוהגת באכילת מצה בליל ט"ו אלא המצווה היא בקביעות הסעודה על המצה וזה מקיימים בכל מצה.

אמנם דעת הנצי"ב [שו"ת משיב דבר ח"ב סימן עז'] שמצווה זו אין מקיימים אלא במצה שמורה בלבד וכל הדינים הנוהגים והנצרכים לאכילת מצה בלילה הראשון צריכים שיהיו במצה כל שבעה כדי לקיים את המצווה של אכילת מצה כל שבעה. אעפ"י שמצווה זו רשות היא ויכול לאכול כל מצה מ"מ אם רוצה לקיים מצווה באכילתו צריך את התנאים הנ"ל.

ויעויין במשנה ברורה תרל"ט סקכ"ד שהסתפק בעניין מצוות אכילה בסוכה, וזל"ש: נסתפקתי לפי מה שידוע דעת הגר"א דמצווה לאכול מצה כל שבעת ימי הפסח כפשטיה דקרא שבעת ימים תאכלו מצות אלא דמצוות עשה הוא רק בערב מה שאין כן אחר כך הוא רק מצווה בעלמא אפשר דהוא הדין הכא מצווה לכתחילה לאכול פת כל ז' ימים ולברך לישב בסוכה, עכ"ל.

ומדבריו משמע להדיא שהבין שלא כדברנו כיון שרצה לדמות את אכילת המצה כל ז' ימים לאכילת פת בסוכה ולפי

שום מצווה בעצם אכילת בשר שחוטה כמו כן שאין שום מצווה באכילת מצה כל שבעת ימי החג כיון שאין קשר בין מה שאוכל מצה למה שאין אוכל חמץ וכמו שאוכל שאר מימי פירות או קטניות.

מה שביארנו שעניינה של האכילה היא בעצם ההימנעות מאכילת חמץ אין מקום לדמות בין ב' האכילות.

ועוד צריך לי עיון גדול בדבריו כיון שלכאורה בסוכות ודאי שהוא מקיים מצווה באכילה בסוכה וזו מצווה שחלה עליו כאשר רוצה לאכול פת וכמו שהבאנו מכל הראשונים הנ"ל. והבעל המאור והגר"א הוסיפו שגם בפסח שייך מצווה זו באכילת מצה כל ז' רק יכול להפטר מהחיוב הזה וכמו כן בסוכות רק שבסוכה אינו יכול להפטר מהחובה לדור בסוכה כיון שאינו יכול לעמוד בלא שינה כפי שכתב הבעה"מ א"כ ודאי שלכאורה לא שייך לומר שתהא תוספת מצווה בסוכות כמו בפסח כיון שבסוכות ודאי שמקיים מצווה באכילה והחידוש של הגר"א הוא שגם בפסח שייך מצווה זו. כנלענ"ד.

(ח) ועוד אפשר לדון ביישוב קושייתו של בעל המאור, מדוע אין מברכים על אכילת מצה כל שבעת ימי החג על פי מה שביארנו בדעתו שמצוות אכילת מצה כל שבעה נוהגת בכל אחד מימי החג כפי שנוהגת מצוות אכילה בסוכה כל שבעה ימים. על פי מה שנתבאר בדברי הראשונים במצוות שילוח הקן ששם קיימת מחלוקת גדולה בין הפוסקים האם מברכים על מצוות שילוח הקן או לא ובטעם הסוברים שאין מברכים על מצוות שילוח הקן מצינו בספר אורחות חיים לרבי אהרן הכהן מלוניל (הלכות ברכות סימן ע"ב). וכן בספר אהל מועד (שער הברכות דרך ראשון

נתיב ב'). שכתבו שהטעם שאין מברכים על מצוות שילוח הקן הוא משום שהיא מצווה הבאה בעבירה. וכן הביא בספר אבודרהם בהלכות ברכות בשער השלישי שכך השיב רבי יוסף בן פלט לרבנו אברהם בן יצחק (אב"ד). שכל מצווה שהיא באה מן עבירה כגון השבת ריבית וגזל ושילוח הקן אין מברכים עליהם משום שהם מצוות שבאים בעבירה ובשילוח הקן היא מצווה הבאה בעבירה שאם לא שילח את האם עובר בלאו "לא תיקח האם על הבנים". ולכאורה לשונו אינו מובן וכבר נתקשו בביאור דבריו דמה שייך כאן הלשון מצווה הבאה בעבירה בשלמא בהשבת גזל וריבית עצם קיום העשה הוא ההשלמה והתיקון של הלאוים שעבר עליהם כשגזל או כשהלווה בריבית אבל בשילוח הקן הוא הרי אינו עבר על שום איסור אלא שמעוניין ליטול את הבנים ואז חל עליו חיוב עשה לשלח קודם את האם.

ונראה לענ"ד לבאר את דברי הראשונים הנ"ל שהם סוברים שהטעם בסיבת חיוב המצווה שצוותה התורה לשלח את האם ורק אח"כ ליטול את הבנים כמו שכתב הרמב"ם בספר המורה (ג' מ"ח) והובאו דבריו ברמב"ן וברבנו בחיי, שהטעם הוא כדי שלא תצטער האם בראיית לקיחת בניה שאילו לקח הבנים בפני האם הייתה האם מצטערת.

א"כ לטעם זה אין המצווה כי אם להישמר מן צער של האם אבל אין טעם המצווה בעצם שילוח האם ולקיחת הבנים² אלא לפי שהוא רוצה ליטול את הבנים צוותה תורה

ב. ידוע ומפורסם שאין טעם זה מוסכם על הכל. ובזוה"ק מצינו טעם מפורש לקיום המצווה בעצם השילוח וכבר דנו בזה גדולי עולם בתשובות חוות יאיר ובחת"ס ועוד גדולים ואכמ"ל.

שישלח קודם את האם כדי שלא תצטער בלקיחת הבנים על פניה. ולפי זה מובן היטב הטעם שכתבו הראשונים שאין מברכים על מצוות שילוח הקן משום שהיא מצווה הבאה בעבירה שלכאורה הדברים משוללים הבנה אמנם נראה שכוונתם לטעם הר"ם והביאור הוא שמצווה שכל עניינה היא כדי להימנע מן העבירה היינו הדבר הבלתי רצוי כפי שצוותה התורה וכגון בשילוח הקן אין מברכים עליה כיון ששורש עניינה היא שנמנע מלצער שהוא הדבר הבלתי רצוי על פי התורה ולכן אין מברכים על מצווה זו.

ולפי זה אפשר ליישב גם את קושיית בעל המאור שהטעם שאין מברכים על מצוות אכילת מצה כל שבעה משום שאין סיבת המצווה כדי שנאכל מצות בכל שבעת ימי החג אלא שלא נאכל חמץ, והתורה חייבה במצוות עשה לאכול מצות כל שבעה כשירצה האדם לסעוד כפי שביארנו למעלה ויסוד המצווה הוא בזה שנמנע מלאכול חמץ ועל מצווה כזו שכל עניינה הוא כדי שנמנע מן הדבר שאיננו רצוי כגון מצער את האם בלקיחת הבנים על פניה וכמו באכילת מצה ששורש המצווה לאכול כל ז' ימים מצות כדי שלא יבוא לאיסור אכילת חמץ אין מברכים על מצוות מעין אלו.

ואפשר לומר שלזה כיוון המגן אברהם בסימן תרל"ט (י"ז) שכתב וזל"ש מה שאין מברכים על מצה כל ז' היינו משום שאין מצווה באכילתו אלא שאין אוכל חמץ

מה שאין כן בסוכה. ומקור דבריו ציין המג"א למהרי"ל.

ולכאורה דבריו תמוהים שאם סבר בקושייתו שיש מצוות עשה לאכול מצה כל ז' ולכן הקשה מדוע אין מברכים על מצווה זו ובתירוצו הסיק שאין מצווה כלל ומשום כך ודאי גם שאין מברכים אם כן לא היה צריך להוסיף כלל בסוף דבריו שאין אוכל חמץ, וכי כל מי שאוכל בשר שחוטה מונח באכילתו שאין אוכל בשר תמותה או נבילה ח"ו. והיה לו ליישב בפשטות שאין שום מצווה באכילת מצה כל ז' וכמו שביארו הרשב"א והריטב"א שהבאנו בריש הדברים. ובכלל הדברים אינם נראים שבקושייתו הבין שיש מצווה לאכול ובתירוץ חידש שאין מצווה כלל.

ונראה כוונתו¹ כפי שכתבנו שהמגן אברהם הן בקושייה והן בתירוץ סובר שיש מצוות אכילת מצה כל שבעה כדעת הבעל המאור והגר"א ולכן הקשה דמ"ש ממצוות אכילה בסוכה שמברכים כל ז' ועל כך תירץ שבמצוות אכילת מצה כל ז' אין המצווה בעצם אכילת המצה אלא שורש המצווה שמקיים באכילתו הוא מה שנמנע מאכילת חמץ ועל מצווה כזו אין מברכים מה שאין כן במצוות סוכה ששם עצם האכילה בסוכה שמקיים מצוות תשבו כעין תדורו כל שבעה היא המצווה ושורש המצווה הוא הישיבה בסוכה ומשום כך הוא מחויב לאכול בסוכה ודאי שחייב לברך כל ז' ימים.

ג. אמנם ביד אפרים (שם) כתב בביאור דברי המג"א שכוונתו שאין שום קיום מצווה באכילת מצה כל שבעה והוא רק נמנע מאכילת חמץ אבל אין ההימנעות מחמץ כרוכה באכילת המצה ומשום כך אין שום קיום מצווה באכילת מצה בשאר ימי החג וכתב שכוונתו כפי שכתב הכל בו. וגם בהגהות החת"ס פירש כזו בדברי המג"א.